

Nuorten sijaisrikollisuus

JANNE KIVIVUORI – TERHI HAKAMO – SANNA RÖNKÄ – SUVI-TUULI WALTARI

Käytetäänkö nuoria rikosten teossa sijaisina, niin että muut – vaikkapa aikuiset – pyytävät tai vaativat nuoria tekemään rikoksia puolestaan? Historiallisen kriminologian piiristä löytyy runsaasti kuvauksia ja tietoja suoranaisista oppipoikajärjestelmistä ja varkaiden kouluista, joissa aikuiset opettivat enemmän tai vähemmän pakolla nuoria varastamaan (McMullan 1982, 320). Kun Henry Mayhew 1800-luvulla kuvasi Lontoon alamaailmaa, hän kertoi samanlaisista ilmiöistä, alkaen isoveljestä, joka pakotti pikkuveljensä varastamaan, ja päättäen suoranaisiin varkaiden kouluihin (Mayhew 1883 [1862]). Samankaltaisen kuvauksen antoi myös Arthur Harding muistellesaan rikollisen uransa urkenemista 1900-luvun alun Lontoossa (Samuel 1981, 75). Kriminologiassa on käytetty jopa yleisnimenä käsitettä fagin. Se viittaa Charles Dickensin romaanissa *Oliver Twist* esiintyvään hahmoon, joka pakottaa ja kouluttaa lapsia varkaiksi (Inciardi 1975, 60–61).

Lasten ja nuorten käyttäminen sijaisrikollisina ei ehkä ole täysin menneen maailman ilmiö. Yhdysvalloissa on arvioitu, että sikäläiset huumeliigat rekrytoivat nuoria jakeluverkostoihinsa, koska alaikäiset saavat alempia rangaistuksia (Johnson & al. 2000, 180). Kansainväliseen ihmiskauppaan saattaa liittyä sijaisrikollisuuden piirteitä. Ruotsissa on todettu, että alaikäisiä turvapaikanhakijoita on tuotu maahan paitsi prostituoiduiksi myös myymälävarkauksien ja ryöstöjen tekijöiksi (Sörbring 2003; ks. myös Lehti & Aromaa 2002, 82–84). Suomalaisessa keskustelussa seuraamusjärjestelmän piirteiden tietoinen hyväksikäyttö on noussut esiin pohdittaessa rikosvastuun ikäraja.

Esimerkiksi eduskunnassa tehtyä, rikosvastuun ikärajan poistamiseen tähdännyttä lakialoitetta perusteltiin sillä, että ”... yhä nuoremmat syyllistyvät rikoksiin, osa täysin tietoisina siitä, että heitä ei voida tuomita rangaistukseen, koska he eivät ole täyttäneet viittätoista vuotta ...” (LA 160/2001 vp). On mahdollista, että keskustelu rikosvastuun ikärajan hyväksikäytöstä heijastaa osin dickensiläisiä visioita, joissa vanhemmat henkilöt käyttävät kyynisesti ja manipuloivasti lapsia hyväkseen. Tämän empiirisen katsauksen taustalla olikin tarve tuottaa ajantasaista ja kiihкотonta tietoa ilmiön nykyaikaisesta luonteesta ja määrästä Suomessa.

Tarkoitamme nuorten sijaisrikollisuudella tilanteita, joissa joku pyytää, painostaa tai pakottaa nuoren tekemään jonkin rikoksen. Esittelemme tietoja kyselytutkimuksesta, jossa selvitettiin sijaisrikollisuuden yleisyyttä ja piirteitä nuorten keskuudessa. Kysymyksemme kuului: kuinka suuri osa helsinkiläisistä nuorista on tehnyt rikoksen alle 15-vuotiaana siksi, että 15 vuotta täyttänyt henkilö on pyytänyt tai vaatinut rikoksen tekemistä? Tiedossamme ei ole, että ilmiön yleisyyttä olisi aiemmin empiirisesti selvitetty. Myös sijaisrikollisuuden käsite on tiettävästi uusi. Sillä on perheyhtäläisyys kriminologiassa käytettyihin käsitteisiin sijaispelote (vicarious deterrence) ja välillinen uhrikokemus (vicarious victimisation), joten termin luonteva englanninkielinen vastine olisi vicarious crime. Huomattakoon, että sijaisrikollisuus käyttäytymistapana ei sinänsä liity pelkästään rikosvastuun ikärajaan, vaan sitä voi ilmetä myös muista syistä ja muissa tilanteissa.

Suomen rikoslaissa on erilliset säännökset rikoksen välillisestä tekemisestä, jossa esimerkiksi syyntakeetonta henkilöä käytetään teon välikappaleena, sekä yllytyksestä, jossa joku tahallaan tavuttaa toisen rikokseen. Tässä esitettävät tarkastellut eivät ole luonteeltaan oikeudellisia. Sijaisrikol-

Kiitämme kriminologian teemakurssin ”Rikosvastuun ikäraja käyttäytymistutkimuksen näkökulmasta” muista osanottajista sekä Kauko Aromaa, Päivi Honkatukia, Risto Jaakkolaa, Tapio Lappi-Seppälää ja Jukka Savolaista käsikirjoituksen kommentoinnista.

lisuuden käsite ei pyri vastaamaan tilanteita, joihin sovelletaan näitä rangaistavuutta koskevia säädöksiä. Aloitamme siksi kiinnittämällä tarkastelumme sosiologisen kriminologian viitekehykseen, varsinkin nuorten rikoskäyttäytymisen ryhmäluonnetta tarkastelevaan tutkimukseen. Sen jälkeen esitämme tietoja sijaisrikollisuuden yleisyydestä ja piirteistä Helsingin nuorten keskuudessa. Kolmanneksi tarkastelemme eksploratiivisesti taustatekijöitä, jotka näyttäisivät liittyvän kohonneeseen sijaisrikoksen tekemisen riskiin. Lopuksi teemme yhteenvetoa pohtien tuloksia muun muassa rikosvastuun ikärajaa koskevan keskustelun näkökulmasta.

Aloitteentekoa, maanittelua, pakottamista

Kriminologian näkökulmasta sijaisrikollisuus on kaikkea muuta kuin selkeärajainen ilmiö. Nuorten rikoskäyttäytyminen on usein ryhmäkäyttäytymistä (Salmi 2002). Se luo mahdollisuuksia ryhmien sisäiselle painostamiselle ja vaikuttamiselle. Kun sijaisrikoksia tapahtuu, kyse ei välttämättä ole aikuisten halusta käyttää nuoria hyväkseseen. Sijaisrikollisuus voi olla yleinen ilmiö nuorison sisällä.

Sosiaalisessa toiminnassa – kuten rikoskäyttäytymisessä ja erityisesti nuorten toiminnassa – erilaiset vaikuttamisen tasot muodostavat hienosyisen jatkumon, jossa tietoisien yllyttämisen ja muun vaikuttamisen välinen raja on epäselvä. Lievimässä muodossaan kyse voi olla vain esimerkin seuraamisesta ja rikoksen tekemisen oppimisesta. Esimerkiksi kriminologisissa oppimisteorioissa ajatellaan, että nuoret oppivat rikostekniikat ja rikollisuudelle suotuisat määritelmät toisiltaan (Akers 2000). Rikokseen osallistumisen velvoittavuus ei myöskään välttämättä ole julki lausuttu normi. Nuorten ryhmien rikoskäyttäytymistä voi selittää yksilöiden ennakoiva pelko, että he joutuvat naurunalaisiksi tai ryhmän hylkimiksi, jos he eivät osallistu rikoksiin ja muihin riskikäyttäytymisen muotoihin (Lightfoot 1997, 126; Warr 2002, 55–57). Muissa tapauksissa voi olla kysymys voimakkaammasta vaikuttamisesta, kuten uhkaamisesta, painostamisesta tai pakottamisesta.

Mark Warr (2002) on korostanut sitä, että nuorisoryhmissä kaikki eivät ole yhtä motivoituneita tekemään rikoksia. Hän on tiivistänyt tämän seuraavasti, viitaten nimenomaan nuorten rikoskäyttäytymisen ryhmäluonteeseen Warr 2002, 131):

”Ei ole syytä aina lähteä oletuksesta, että ryhmän kaikki jäsenet haluavat ryhtyä [rikoskäyttäytymiseen]. Tällainen oletus merkitsee teon ’yliselittämistä’ liioittelemalla siihen johtanutta motivaatiota tai erehtymistä joidenkin ryhmän jäsenten motivaatiosta.”

Kun rikosmotivaation voimakkuudessa on eroja, syntyy tilaa maanittelulle, vaikuttamiselle, pyytämiseksi ja pakottamiselle. Jotkut nuoret toimivat aloitteentekijöinä, jotka ehdottavat, että rikos tehdään, tai keksivät, mitä rikoksia voidaan suorittaa. Näistä henkilöistä on tutkimuskirjallisuudessa käytetty ainakin nimityksiä ”rekrytoijat” (recruiters) ja ”aloitteentekijät” (instigators) (Warr 1996). Jälkimmäinen termi on hankala suomen-
taa. Termin ”instigation” sisältää merkityksiä, jotka menevät pidemmälle kuin pelkkään rikosaloitteen esittämiseen; siihen liittyy jonkinlaista maanittelua.

Warrin (1996) tutkimien 13–16-vuotiaiden keskuudessa valtaosa ryhmissä tehdyistä teoista oli sellaisia, että joku ryhmän jäsenistä oli tehnyt aloitteen rikoksen tekemiseksi. Useimmiten kyse oli muita vanhemmasta ja muita enemmän rikoskokemusta omaavasta pojasta, joka tekee aloitteen ja jota luonnehditaan ystäväksi (Warr 1996, 27–29, 33). Myös kvalitatiivisissa tutkimuksissa on todettu, että vanhemmat nuoret saattavat houkutella tai maanitella nuorempiaan rikoksiin (Warr 1996, 15–16) ja että kontakti vanhempiin nuoriin saattaa olla alkusysäys rikosuralle (Inciardi 1975, 60).

Eräiden tutkimusten mukaan rikosaktiivisten nuorten ystävyys-suhteet ovat manipuloivampia kuin muiden nuorten. Nuoret, jotka osallistuivat rikoksiin, ilmoittivat painostavansa ystäviään käyttäytymään jollakin tietyllä tavalla useammin kuin ne nuoret, jotka eivät osallistuneet rikollisuuteen (Giordano & al. 1986). Rikosaktiiviset nuoret ilmoittivat myös muita nuoria useammin, että heidän ystävillään on tapana painostaa heitä käyttäytymään jollakin tavalla. He ilmoittivat keskimääräistä useammin tekevänsä joskus asioita, koska ystävät painostavat tai kiusaavat heitä, kunnes he tekevät, mitä nämä ehdottavat (Giordano & al. 1986, 1193). Mitä enemmän yksilö oli tehnyt rikoksia, sitä manipuloivampi oli hänen suhteensa kavereihin – puolin ja toisin.

Sijaisrikollisuuden kovana ytimenä voitaneen pitää tilanteita, joissa joku pyytää tai vaatii toista tekemään rikoksen puolestaan siten, ettei pyytäjää/vaatijaa itse osallistu tekoon. Tätä yleisempi lienee ainakin nuorten keskuudessa tilanne, jossa nuor-

ta pyydetään tai vaaditaan osallistumaan rikoksen tekemiseen muiden kanssa.

Eräitä aiempia kotimaisia havaintoja

Suomessa ei tietävästi ole juuri tutkittu empiirisesti nuorten rikoskäyttäytymiseen liittyvää painostusta ja yllyttämistä. Christina Salmivalli (1998, 51–57) totesi koulukiusaamista koskevassa tutkimuksessaan, että kiusaajat saattavat yllyttää tai pakottaa muita nuoria kiusaamaan toisia nuoria. Päihdetutkimuksen puolella on havaittu vanhempien sisarusten lisäävän nuorten riskiä käyttää huumeita (Ahlström & al. 2002). Siinä lieenee pikemminkin kyse vapaaehtoisesta mallin seuraamisesta ja/tai aineiden saatavuudesta kuin varsinaisesta yllyttämisestä, maanittelusta tai vaatisemisesta.¹

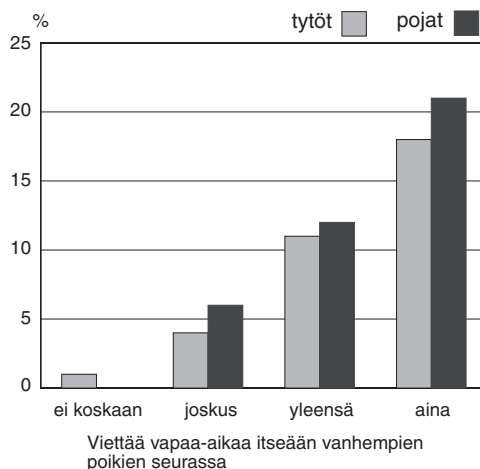
Vuoden 2001 kansallisessa nuorisorikollisuuskyselyssä oli kuitenkin kysymys, jonka avulla voidaan epäsuorasti tarkastella vapaa-ajan ryhmärakenteen yhteyttä rikoskäyttäytymiseen. 15–16-vuotiailta vastaajilta (N = 4 347) kysyttiin, viettävätkö he vapaa-aikaa itseään vanhempien poikien tai miesten kanssa. Kysymyksessä todettiin, että ”sukulaisia ei lasketa”, joten vastauksissa ei ole kyse isistä, veljistä tai muista miespuolisista sukulaisista.

Mitä enemmän nuori viettää vapaa-aikaa itseään vanhempien poikien tai miesten kanssa, sitä suuremmalla todennäköisellä hän on itse rikosaktiivinen (kuvio 1). Yhteys on voimakas. Sen olemassaolo voi johtua useasta tekijästä. Rikosaktiiviset nuoret voivat hakeutua itseään vanhempien poikien ja miesten seuraan (valikoitumis- eli selektiovaikutus), tai itseä vanhemmat toverit voivat lisätä nuoren omaa rikosaktiivisuutta (kausaalivaikutus). Valikoitumis- ja kausaalivaikutukset voivat myös toimia yhtäaikaa. Oli miten oli, havaittu yhteys on linjassa sen kanssa, mitä Warr (1996) totesi tutkimuksessaan: nuorisoryhmissä juuri muita vanhemmat ja kokeneemmat pojat tekevät aloitteita rikoksiin.² Kyse voi olla maanittelusta tai jopa jonkinasteisesta pakottamisesta, naurunalaiseksi joutumisen pelosta tai ryhmän sosiaalisten normien velvoittavaksi koetusta luonteesta.

¹Ylipäättään sijaisrikollisuuden käsite sopii huonosti huumeiden käyttöön, koska käsitteeseen liittyy ajatus rikoksen tekemisestä toisen puolesta.

²Tyttöjen kohdalla itseä vanhempi vapaa-ajan kumppani on useimmiten poikaikästä.

Kuvio 1. Vuoden aikana vähintään viiteen eri rikostyyppiin osallistuneita sen mukaan, viettääkö nuori vapaa-aikaa itseään vanhempien poikien seurassa, %

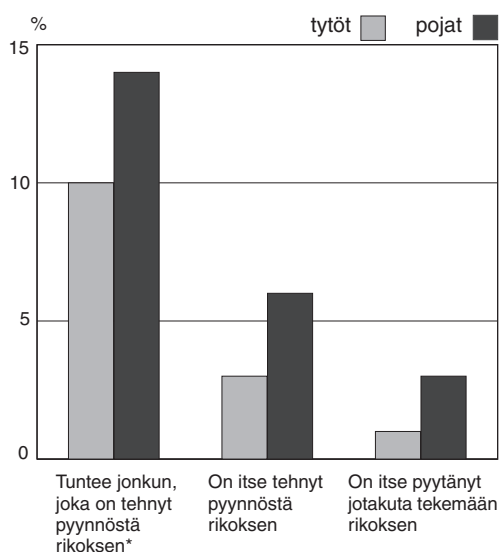
Lähde: Vuoden 2001 kansallinen nuorisorikollisuuskysely

Kuvion 1 tarkastelusta ei sinänsä käy ilmi, teki- vätkö nuoret vastaajat rikoksia 1) vanhempien ystäviensä *sijasta* näiden vaatiessa tai pyytäessä, 2) *yhdessä* heidän kanssaan esimerkiksi seuraten, vai johtuuko korrelaatio siitä, että 3) rikosaktiivisuus ja hakeutuminen vanhempien poikien seuraan *liittyvät käyttäytymismalleina toisiinsa* ilman, että nuoret tekisivät rikoksia juuri vanhempien nuorten kanssa tai pyynnöstä. On mahdollista, että kuviossa havaittu yhteys johtuu kaikista kolmesta tekijästä yhtäikaa.

Helsingin nuorten sijaisrikollisuus

Seuraavaksi esiteltävät tiedot perustuvat joulukuussa 2002 Helsingissä toteutettuun nuorisokyselyyn. Kyselyyn vastasi 1 135 nuorta ja vastausprosentti oli 80,4. Vastaajista valtaosa (88 %) oli vastaushetkellä 15-vuotiaita. Sekä 14- että 16-vuotiaita oli kuusi prosenttia. Kyselyssä yhdistettiin uhritutkimuksen ja itse ilmoitetun rikollisuuden tutkimusmenetelmät. Nuoret vastasivat nimettömästi sekä uhrikokemuksiaan että omia rikoksiaan koskeviin kysymyksiin. Tutkimuksen rajoitteena on, että se kohdistuu vain koulua käyviin nuoriin ja saattaa siksi jättää kaikkein rikosaktiivisimmat nuoret tarkastelujen ulkopuolelle. Toisaalta metodologiset tutkimukset osoittavat,

Kuvio 2. Sijaisrikollisuuden yleisyys Helsingin 15-vuotiailla nuorilla kysymystyyppin ja sukupuolen mukaan, % (N = 1 135)

* = ero merkitsevä tasolla $p < .05$ (χ^2).

että kouluissa toteutettavat rikollisuuskyselyt ovat luotettava tutkimustapa mm. keinona tavoittaa varsin erilaisista sosiaalisista taustoista tulevia nuoria (Naplava & Oberwittler 2002; Kivivuori & Savolainen 2003, 6–7).

Sijaisrikollisuuden yleisyys

Nuorilta kysyttiin, olivatko he itse tehneet alle 15-vuotiaana rikoksen siksi, että joku 15 vuotta täyttänyt oli ”pyytänyt tai vaatinut” heitä tekemään rikoksen. Kysymys ei siten eksplisiittisesti erotellut sitä, osallistuiko pyytjä/vaatija itse tekoon vai ei. Kysymyspatteria kehystävä taustoitutus viittasi kuitenkin suoraan tilanteisiin, joissa 15 vuotta täyttäneet pyytävät tai vaativat alaikäisiä ”tekemään rikoksia puolestaan”.

Vastaajilta kysyttiin myös, tunsivatko he ketään, joka oli tehnyt rikoksen näin painostettuna. Kolmanneksi kysyttiin yleisesti, oliko vastaaja itse koskaan pyytänyt ketään itseään nuorempaa tekemään jonkin rikoksen.³

Sivu, jolla kysymykset esitettiin, alkoi lyhyellä

tietoiskulla rikosvastuun ikärajasta ja siihen liittyvästä sijaisrikollisuusväitteestä: ”Suomessa alle 15-vuotiasta rikoksenteikijää ei voida tuomita rangaistukseen tekemästään rikoksesta. Jotkut sanovat, että 15 vuotta täyttäneet nuoret pyytävät tai vaativat alle 15-vuotiaita tekemään rikoksia puolestaan”. Sijaisrikollisuusilmiö sidottiin näin rikosvastuun ikärajaan ja siitä käytyyn keskusteluun ja nimenomaan rikoksen tekemiseen pyytäjän/vaattijan *puolesta*, ei hänen kanssaan.

Nuorista runsas kymmenesosa (12 %) ilmoitti tuntevansa jonkun, joka oli pyynnöstä tai painostettuna tehnyt rikoksen. Neljä prosenttia ilmoitti itse tehneensä rikoksen siksi, että joku 15 vuotta täyttänyt oli pyytänyt tai vaatinut sitä. Vain kaksi prosenttia nuorista ilmoitti itse pyytäneensä tai vaatineensa jotakuta itseään nuorempaa tekemään rikoksen. Kuviossa 2 vastaavat tiedot on esitetty sukupuolen mukaan eritellen. Sijaisrikollisuus näyttäisi olevan poikien keskuudessa yleisempää kuin tyttöjen. Tämä liittyy poikien ylipäätään tyttöjä aktiivisempaan rikoskäyttäytymiseen. Kun aiempia vertailutietoja ei ole, on vaikeaa tulkita, onko sijaisrikollisuus näiden lukujen valossa yleistä. Voitaneen sanoa, että henkilö pohjaisessa tarkastelussa sekä sijaisrikoksen tekeminen että sellaisen pyytäminen on harvinaista. Ilmiö koskee varsin pientä vähemmistöä nuorista. Sijaisrikoksen pyytämisen tai vaatimisen harvinaisuus voi osin johtua siitä, että valtaosa vastaajista oli kyse lyhetkellä ollut vasta vähän aikaa 15-vuotiaita.

Sijaisrikosten piirteitä

Nuoria, jotka olivat tehneet pyynnöstä tai vaatimuksesta rikoksen, pyydettiin kertomaan, mistä rikoksesta oli tuoreimmassa tilanteessa ollut kysymys. Yli puolet sijaisrikoksista oli myymälävarkauksia (kuvio 3). Väkivalta on sijaisrikoksena harvinainen ainakin 15-vuotiailla nuorilla.

Vain 27 nuorta vastasi jatkokysymykseen, jossa kysyttiin rikosta pyytäneen tai vaatineen henkilön sukupuolta. Näistä 20 ilmoitti pyytäjän olleen poika/mies ja seitsemän kohdalla pyytjä oli ollut tyttö/nainen. Jos tarkastellaan sijaisrikoksen tekijää ja rikoksen pyytäjää/vaattijaa pareina, näistä suurimmassa osassa (17 eli 63 %) molemmat olivat poikia, eli sijaisrikollisuus näyttäisi useimmiten olevan poikien välistä toimintaa. Seitsemästä työstä, jotka ilmoittivat pyytäjän/vaattijan sukupuolen, neljä oli joutunut toisen tytön ja kolme pojan rikosvaatimusten kohteeksi.

Vastaajan iän moodi (yleisin arvo) tuoreimman

³Nuorilta ei kysytty, oliko heitä pyydetty tai vaadittu tekemään rikos niin, että he olivat kieltäytyneet.

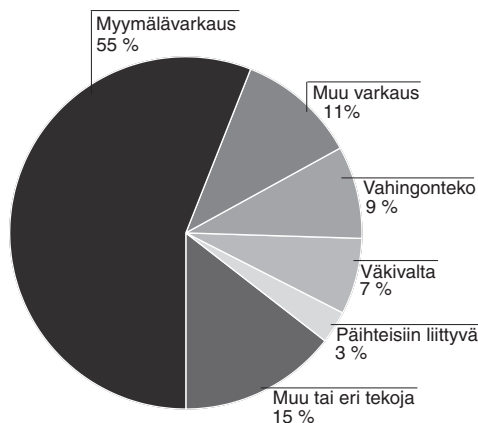
sijaisrikoksen tekohetkellä oli 14, pyytäjän 16.⁴ Poikien (N = 19/20) iän keskiarvo tuoreimman sijaisrikoksen tekohetkellä oli 12,7 ja pyytäjän iän keskiarvo 15,9. Tytöillä (N = 6/8) vastaavat iät olivat 13,8 ja 17,2, eli sekä rikoksen tekijän että pyytäjän/vaattijan ikä näyttäisi olevan noin vuoden korkeampi kuin pojilla. Havainnot perustuvat varsin pieniin vastausmääriin. Ne kuitenkin osoittavat melko yksiselitteisesti, että 15-vuotiaiden sinänsä vähälukuiset sijaisrikoskokemukset liittyvät nuorison sisäiseen toimintaan. ”Dickensiläiset” aikuiset loistavat poissaolollaan.

Sijaisrikokset, muut rikokset ja uhrikokemukset
Sijaisrikoksen oli elämänsä aikana tehnyt neljä prosenttia Helsingin 15-vuotiaista nuorista. Tämä pieni vähemmistö teki kuitenkin 10 prosenttia kaikista samanikäisten kuluneen vuoden aikana tekemistä rikoksista. Kaikista vastaajaryhmän myymälävarkauksista 25 prosenttia kasaantui sille neljän prosentin vähemmistölle, joka joskus elämässään oli tehnyt sijaisrikoksen. Nämä havainnot viittaavat siihen, että sijaisrikoksia tekevät nuoret ovat muutenkin keskimääräistä rikosaktiivisempia. On ajateltavissa, että aktiivisesti varastaneita pidetään taitavina varkaina ja että heitä siksi pyydetään tai painostetaan varastamaan myös muiden puolesta.

Sijaisrikollisuuteen osallistuvien nuorten kontolle kasaantui myös ryhmän suhteellista kokoa paljon suurempi osa nuoriin kohdistuvasta väkivallasta. Vaikka sijaisrikoksen tehneitä oli vain neljä prosenttia, heihin kohdistui 21 prosenttia kaikista nuoriin vuonna 2002 kohdistuneista väkivaltaisista teoista. Tämä havainto heijastaa yleistä yhteyttä rikosten tekemisen ja niiden uhriksi joutumisen välillä, mutta ehkä myös sijaisrikollisuuden luonnetta osana kiusaamisilmiötä. Osa nuorista on myös laittanut ”vahingon kiertoon”. Joka kymmenes sijaisrikoksen tehnyt nuori oli pyytänyt tai vaatinut toista nuorta tekemään rikoksen, kun muista nuorista vain joka sadas oli tätä pyytänyt tai vaatinut ($\chi^2 = 17,9$, $df = 1$, $p =$

⁴Neljä vastaajaa, jotka ilmoittivat kysymyksessä tehneensä joskus elämänsä aikana sijaisrikoksen, ilmoitti, että pyytäjä oli tuoreimmassa tilanteessa ollut 14-vuotias. Kyse saattoi olla halusta ilmoittaa tapahtumia, joissa ylipäättään joku vanhempi nuori oli painostanut vastaajaa rikokseen. Sijaisrikollisuutta kuvaavat prosenttiosuudet eivät muutu, jos tuoreinta tilannetta koskeneen kysymyksen epäselvät vastaukset poistetaan analysista.

Kuvio 3. Tuoreimmat sijaisrikokset rikostyyppin mukaan, % (N = 59)

.000). Sijaisrikoksen tekeminen näyttäisi siten olevan yhteydessä sellaisen pyytämiseen tai vaatimiseen. Tulos on linjassa niiden tutkimusten kanssa, joiden mukaan rikosaktiivisten henkilöiden sosiaalisia suhteita luonnehtii molemminpuolinen manipulointi (Giordano & al. 1986).

Eräitä sijaisrikollisuutta selittäviä tekijöitä

Ristiintaulukointien avulla on mahdollista paikallistaa useita tekijöitä, joilla näyttää olevan yhteys sijaisrikoksen tekemiseen. Koska kaikkien ristiintaulukointien esittäminen erikseen veisi runsaasti tilaa, taustatekijöiden yhteyttä sijaisrikoksen tekemiseen on seuraavassa tarkasteltu monimuuttujamallin (logistinen regressio) avulla. Mallissa selitettävänä muuttujana on sijaisrikoksen tekeminen (0 = ei ole tehnyt sijaisrikosta, 1 = on tehnyt sijaisrikoksen).

Taulukossa 1 esitetyt riskisuhteet osoittavat, kuinka paljon selittävä tekijä (esimerkiksi ”perheessä työttömyyttä”) lisää sijaisrikoksen tekemisen todennäköisyyttä verrattuna referenssiryhmään (esimerkiksi ”perheessä ei työttömyyttä”), kun mallin muiden muuttujien vaikutus on vakioitu. Mallista voidaan siten esimerkiksi lukea, että nuoret, joiden perheessä on ollut työttömyyttä, ovat tehneet sijaisrikoksen noin neljä kertaa todennäköisemmin kuin nuoret, joiden perheessä ei ole työttömyyttä.

Mallin perusteella seuraavat tekijät näyttäisivät liittyvän kohonneeseen sijaisrikollisuuden riskiin: se, että nuori kokee olevansa muiden silmissä epä-

Taulukko 1. Sijaisrikoksen tekemistä selittävä logistinen regressiomalli¹

		Exp(B)
Kokee olevansa muiden silmissä epäonnistuja ²	Ei koe	1,00
	Kokee	3,71***
Rikoksia kuluneen vuoden aikana	0	1,00
	1–4	0,64
	5–10	0,62
	11–25	1,23
	26+	2,91*
Sukupuoli	Tyttö	1,00
	Poika	1,01
Perhe saanut sosiaali-tukea	Ei saanut	1,00
	On saanut	1,50
Perheessä työttömyyttä	Ei työttömyyttä	1,00
	On työttömyyttä	3,67**
Väkivaltauhri-kokemukset	Ei kokemuksia	1,00
	Yksi tekotyyppi	2,51*
	2–3 tekotyyppiä	2,34
Vanhempien (isän) sosioekonominen status	Ylimmät ryhmät	1,00
	Keskiryhmät	1,04
	Työntekijät	0,64
Peruskoulun jälkeiset suunnitelmat	Lukioon	1,00
	Muu	2,14*

¹Selitettävä muuttuja: 0 = ei ole tehnyt sijaisrikosta, 1 = on tehnyt sijaisrikoksen

²Vastannut, että väite "monet pitävät minua epäonnistujana" pitää melko hyvin tai täysin paikkansa

* = p<.05 ** = p<.01 *** = p<.001.

onnistuja, runsas rikosaktiivisuus sekä se, että perheessä on työttömyyttä. Myös alhaisilla opintotavoitteilla on yhteys sijaisrikoksen riskiin. Vanhempien ammattiasemalla ei sen sijaan näyttäisi olevan vaikutusta – perheen *tilanne* näyttäisi olevan tärkeämpi tekijä kuin sen *asema*. Ehkä yllättävänä piirteenä voidaan pitää sitä, että sukupuolella ei ole vaikutusta sijaisrikoksen tekemiseen, kun muut tekijät on otettu huomioon. Yleensä tämänkaltaisissa analyyseissa miessukupuoli nousee voimakkaaksi rikollisuutta selittäväksi tekijäksi. Selitys voi olla se, että yleisin sijaisrikoksen tyyppi on myymälävarkaus, joka on muihin rikoslajeihin verrattuna melko sukupuolineutraali teko.

Taulukossa 1 esitetty malli on viitteellinen keino tarkastella tiiviisti muuttujien välisiä yhteyksiä. Se perustuu poikkileikkausaineistoon, jossa kysymysten muisteluajat eivät kaikilta osin ole kausaalitulkintojen kannalta johdonmukaisia. Selitettävä ilmiö, sijaisrikoksen tekeminen, viittaa koko elämän aikaiseen kokemukseen. Selittävät

muuttujat viittaavat joko kuluneen vuoden aikaiseen käyttäytymiseen tai nykytilanteeseen. Useat havaitut muuttujien väliset suhteet on kuitenkin mahdollista tulkita kausaalisuhteiksi, siis niin että esimerkiksi perheen työttömyys lisää sijaisrikoksen tekemisen riskiä. Itsensä epäonnistujaksi kokeminen voi sen sijaan olla yhtä hyvin sijaisrikoksen tekemisen seurausta kuin syy.

Sijaisrikos uhrikokemuksena

Miksi itsensä kokeminen muiden silmissä epäonnistujaksi on yhteydessä sijaisrikoksen tekemiseen? Yksi mahdollisuus on se, että muita nuoria rikoksiin pyytävät tai vaativat nuoret *tunnistavat* ne nuoret, joiden olemus viestii siitä, että kyseinen nuori on herkkä taipumaan sosiaalisen painostuksen alla. Uuritutkimuksissa onkin todettu, että masentuneen oloiset ja syrjään vetäytyvät nuoret ovat muita alttiimpia joutumaan väkivalan uhriksi, koska tekijät tunnistavat helppoja kohteita, jotka todennäköisesti eivät asetu vastarintaan (Farrington 1993, 400–401; Hoyt & al. 1999, 379, 387). Tämä voi selittää myös epäonnistujiksi itsensä kokevien muita suurempaa riskiä joutua sijaisrikosvaatimusten kohteeksi.

Toiseksi rikoksen tekeminen toisen pyynnöstä tai vaatimuksesta voi olla yksi kiusaamisen uhriksi joutumisen muoto, joka *muuttaa* sijaisrikoksen tekijän itseyttä suhteessa muihin nuoriin niin, että hän kokee olevansa epäonnistuja. Valikoitumis- ja muutosvaikutukset voivat myös kasaantua tai muodostua kehämäisiksi prosesseiksi (Lauritsen & Davis Quinet 1995, 161). Kaiken kaikkiaan näyttäisi olevan mahdollista, että sijaisrikollisuudessa on ilmiönä kaksi alaryhmää tai kategoraa: yhdentyyppinen sijaisrikollisuus ilmentää kilttien ja sosiaalisesti mukautuvien nuorten joutumista sosiaalisen painostuksen uhreiksi, kun taas toisentyyppinen sijaisrikollisuus näyttäisi olevan osa yleisesti rikosaktiivista käyttäytymismallia.

Sijaisrikospaine rikosuran alkuna?

Edellä esitetyt tiedot kuvaavat koulua käyvien 15-vuotiaiden sijaisrikollisuutta. Erilainen näkökulma voisi syntyä, jos tutkittaisiin vanhempia, vakavalle rikosuralle jo päätyneitä henkilöitä ja kysyttäisiin, vaikuttiko vanhempien henkilöiden taolta tuleva sijaisrikospaine heidän rikosuriensa alkamiseen.

Tarkastelimme tätä viitteellisesti käymällä läpi

erään vanhan laadullisen aineiston, joka koostui useita kertoja omaisuusrikoksista tuomittujen vankien haastatteluista.⁵ Haastattelujen vankien (N = 12) ikä vaihteli 20 vuodesta 35 vuoteen. Iän mediaani oli 27 ja vankilakertojen mediaani kaksi. Haastattelujen teemarunkoon ei sisällynyt suoraan kysymystä sijaisrikollisuudesta, mutta niitä jäseni rikosurien tutkimuksen näkökulma. Siten voidaan olettaa, että sijaisrikollisuus olisi tullut esiin, jos se olisi keskeinen rikosurien alkusysäys. Yhteensä 12 vangista kaksi viittasi sijaisrikostyyppiin kokemuksiin:

”Vanhempien konnien kanssa ... alussa sitä kai siks, että ne saatto yllyttää, silleen että ’mee sä kun meillä on entisiä, sulle ei tuu niin paljon’.” (SJ4, 30 v.)

”Meidän koulussa oli vanhempia äijii ... me käytiin ruokatunnilla pöllumässä niille ja ne makso meille niistä jotain ... se oli ammattikouluaikaa.” (SJ10a, 24 v.)

Jälkimmäinen vanki jatkoi vielä: ”Ne tiesi että me varastetaan joka tapauksessa”. Siis sijaisrikospaine ei selittänyt hänen ja hänen ystäviensä rikosuran alkua. On mahdollista, että koululaisaineistossa havaittu yhteys sijaisrikoksen tekemisen ja muun rikosaktiivisuuden välillä heijastaa samaa asiaa: nuoria, joiden tiedetään muutenkin oma-aloitteisesti varastavan, pyydetään sijaisrikoksiin.

Aineistossa oli enemmän viitteitä sellaisesta nuorten keskinäisestä yllyttämisestä ja vaikuttamisesta, jonka tuloksena oli yhdessä varastaminen, ei toisten puolesta varastaminen. Eräs varakaista totesi, että ”kyllä siinä oli helvetisti aluks sitäkin vaan, että piti näyttää niinku kavereille, että mennä muitten mukaan ja oli ite pyytämässäkin muita mukaan” (SJ11b, 25). Toinen varas sanoi (SJ12a, 2): ”Mä olin nuorin ja aloin siihen aikaan näyttää isommille, että kyllä mäkin uskallan ja pysyn perässä”. Havainnot viittaavat siihen, että edellä todettu voimakas yhteys vanhempien nuorten kanssa olemisen ja rikoksenteon välillä (kuvio 1) ilmentää pääasiassa rikosten tekemistä yhdessä sosiaalisen ryhmäpaineen vuoksi, ei toisten puolesta sijaisrikospaineen tähden. Kaiken kaikkiaan vankihaastattelujen perusteella näyttäisi siltä, että sijaisrikospaineella – ja yrityksillä käyttää hyväksi seuraamusjärjestelmän piirteitä – ei ole merkittävää roolia vakavien rikosurien alkamiseen johtavien tekijöiden joukossa.

Yhteenveto ja keskustelu

Helsingin 15-vuotiaista nuorista neljä prosenttia on elämänsä aikana tehnyt sijaisrikoksen. Tutkimuksen perusjoukon tasolla tämä osuus vastaa noin 200:aa nuorta kaiken kaikkiaan 4 500 nuoresta. Sijaisrikoksen tekemisen riskiä lisäävät ainakin seuraavat tekijät: vanhempien työttömyys, itsensä pitäminen muiden silmissä ”epäonnistujana”, rikosaktiivisuus ja väkivallan uhriksi joutuminen sekä alhaiset opintotavoitteet.

Sijaisrikosten tekeminen näyttäisi kytkeytyvän sekä perheen sosiaaliseen huono-osaisuuteen että yksilön heikkoon asemaan omassa viiteryhmässään. On mahdollista, että sosiaalisen huono-osaisuuden ja rikoskäyttäytymisen välinen yleinen korrelaatio (ja kausaatio) välittyy osin sijaisrikollisuusilmiön kautta. Jos huono-osaisista taustoista tulevien nuorten rikoksista poistettaisiin sijaisrikokset – muiden pyynnöstä tai painostuksesta tehdyt teot –, heidän rikostasonsa saattaisi olla lähempänä keskimääräistä nuorten rikostasoa. Tätä mahdollisuutta olisi syytä jatkossa tutkia isomalla aineistolla. Lisäksi pitäisi saada enemmän tietoa rikokseen yllyttäjien sosiaalisista ja muista piirteistä.

Ilmiönä sijaisrikollisuus osoittaa, että yksilön henkilökohtainen rikosmotivaatio tai ”paha tahito” ei ole ainoa rikoksen tekoon vaikuttava tekijä. Erilaiset ryhmädynaamiset tekijät voivat vähentää yksilökohtaisten kausaalitekijöiden merkitystä rikoskäyttäytymisen selittämisessä. Sikäli kuin nuorten vapaa-ajan ryhmiin valikoituu samanlaisista – esimerkiksi huono-osaisuuden leimaamisesta – taustoista tulevia nuoria, sijaisrikollisuus voi liioitella näiden taustojen yhteyttä rikolliseen motivaatioon, jos joukkoon sattuu yksikin sijaisrikoksia pyytävä/vaativuori. Toinen vastaava esimerkki saattaisi olla rikoksen teon ja masennuksen välinen yhteys. Masentunut nuori ei ehkä yksin tekisi rikosta, mutta ryhmässä ollessaan hänet saatetaan valikoida painostamisen uhriksi, jolloin masennuksen ja rikoskäyttäytymisen välille muodostuu yhteys ilman, että masennus itsessään lisäisi – tai olisi osa – rikoksen tekemisen motivaatiota.

Jatkotutkimuksessa olisi syytä arvioida myös hypoteesia, jonka mukaan sijaisrikollisuus on ilmiönä kaksijakoinen. Tämän hypoteesin mukaan sijaisrikoksia tekevät toisaalta kiusatut nuoret, joille rikoksiin pakottaminen on kiusatuksi joutumisen muoto, ja toisaalta nuoret, joille sijaisri-

⁵Aineiston keräsi Saija Järvinen vuonna 1988. Aineiston piirteistä tarkemmin ks. Kivivuori 1992, 74–77.

kollisuus on osa yleisempää rikosaktiivista elämäntapaa.

Onko tässä tehdyillä havainnoilla merkitystä nuorten rikosvastuun ikärajan kannalta? Sijaisrikosten tekeminen ei määrällisesti ole kovin merkittävä ilmiö, kun se koskee noin neljää prosenttia koulua käyvistä 15-vuotiaista nuorista; sijaisrikoksen pyytäminen on samassa ikäryhmässä vielä harvinaisempaa. Sijaisrikollisuus on osa yleistä nuorten rikoskäyttäytymistä, ja sen riskitekijät ovat pitkälti samoja kuin yleensä nuorten rikoskäyttäytymisessä. Kyse ei ole erityisilmiöstä, joka voitaisiin viipaloida pois muuttamalla nuorten rikosvastuuta koskevaa lainsäädäntöä. Käyttämämme kvalitatiivisen oheisaineiston perusteella sijaisrikollisuus ei ole merkittävä vakavien rikosurien alkusysäys. Sijaisrikollisuus on pikemminkin yleisen rikosaktiivisuuden seuraus kuin syy.

Vastaavasti voidaan todeta, että rikosvastuun ikärajan mahdolliset vaikutukset nuorten rikoskäyttäytymiseen eivät liity pelkästään sijaisrikosilmiöön. Nuoret voivat täysin vapaaehtoisesti tiedostaa ikärajan ja tehdä siitä johtopäätöksiä. Aiemman tutkimuksen perusteella näyttäisi siltä, että 15 ikävuoden saavuttaminen ei vähennä nuorten osallistumista väkivaltaan ja vahingontekoihin; sen sijaan myymälävarkauksien kohdalla vastuukärajan lievää vaikutusta ei voida sulkea pois (Kivivuori & al. 2001, 17–21). Vastuukärajan muuttaminen ei vaikuttaisi ainakaan nuorten väkivallan ja vahingontekojen määrään.

TIIVISTELMÄ

Janne Kivivuori & Terhi Hakamo & Sanna Rönkä & Suvi-Tuuli Waltari: Nuorten sijaisrikollisuus

Historiallisen kriminologian piirissä esiintyy viitauksia tilanteisiin, joissa vanhemmat henkilöt pyytävät tai pakottavat nuoria tekemään rikoksia puolestaan. Vastaavia havaintoja on satunnaisesti myös modernissa tutkimuskirjallisuudessa. Artikkelissa tätä ilmiötä tarkastellaan sijaisrikollisuuden käsitteen alaisuudessa.

Tarkastelemme empiirisesti sijaisrikollisuuden yleisyyttä Helsingin 15-vuotiaiden nuorten keskuudessa. Aineistona oli kysely (N = 1 135), jossa nuoret vastasivat nimettömästi omia rikoksiaan ja uhrikokemuksiaan koskeviin kysymyksiin. Vastaajista 12 prosenttia tunsu jonkun nuoren, jota oli pyydetty tai vaadittu tekemään rikos toisen puolesta. Neljää prosenttia oli pyydetty tai vaadittu tekemään rikos. Vain kaksi prosenttia ilmoitti itse pyytäneensä tai vaatineensa jotakuta tekemään rikoksen puolestaan. Yli puolet sijaisrikoksista oli myy-

Sijaisrikosten taustalla voi olla pyrkimys välttää kiinni jäämistä ja rikosvastuuta. Kaikkea sijaisrikollisuutta ei kuitenkaan voi nähdä vastuukärajan innoittamana rationaalisena käyttäytymisenä. Ilmiö liittyy nuorisoryhmien yleiseen sosiaaliseen dynamiikkaan. Monesti tilanteiden taustalla lie-nee kiusaamismotiivi. Onkin todennäköistä, että myös alle 15-vuotiaat ja yli 15-vuotiaat joskus pyytävät tai painostavat toisiaan kiellettyihin ja rikollisiin tekoihin, koska ilmiö ei ole olemassa vain rikosvastuun ikärajan takia. Yleiseen ryhmädynamiikkaan ja kiusaamiseen liittyvät motiivit painostaa tai pyytää muita rikoksiin eivät poistu, jos vastuukäraja poistettaisiin. Tässä esitettyjen tietojen pohjalta ei voida puoltaa rikosvastuun ikärajan muuttamista.

Alussa epäilimme, että nuorten käyttämiseen rikoksen teon välikappaleena liitetään helposti ”dickensiläisiä” visioita aikuisista, jotka pakottavat viattomia nuoria rikoksiin ja sysäävät siten alkuun vakavia rikosuria. On mahdollista, että tällaiset visiot ovat rakentuneet sisään myös rikosvastuun ikärajan ja muiden seuraamusjärjestelmän piirteiden manipuloivaa käyttöä koskeviin uskomuksiin. Moderni todellisuus on kuitenkin monisyisempi. Nuorten sijaisrikollisuus näyttää liittyvän läheisesti ryhmädynamiikkaan ja olevan myös osa kiusaamisilmiötä. Tämä katsaus on ollut vasta ensimmäinen raapaisu ilmiön pinnasta. On perusteltua jatkaa aiheen selvittämistä osana nuorten rikoskäyttäytymisen yleistä perustutkimusta.

mälävarkauksia. Seuraavat ominaisuudet liittyivät kohonneeseen sijaisrikollisuuden riskiin: miessukupuoli, perheen työttömyys, matalat opintotavoitteet, itsensä pitäminen muiden silmissä epäonnistujana, yleinen rikosaktiivisuus ja väkivallan uhriksi joutuminen. Erilliseen kvalitatiiviseen aineistoon perustuvat oheishavainnot viittasivat siihen, että sijaisrikospaineella ei ole merkittävää roolia vakavien rikosurien alkuun johtavien tekijöiden joukossa.

Nuorten sijaisrikollisuus näyttää sisältävän kaksi ulottuvuutta tai osa-aluetta. Toisaalta se on osa rikosaktiivista elämäntyyliä, jonka syyt ovat samat kuin muussa nuorten rikollisuudessa. Toisaalta sijaisrikollisuus on yksi uhrikokemuksen laji: ne, joita pyydetään tai vaaditaan tekemään rikos, ovat kiusaamisen kohteita. Koska sijaisrikollisuuden motiivit ovat moninaiset, rikosvastuun ikärajan poistaminen tai muuttaminen ei todennäköisesti merkittävästi vaikuttaisi sen esiintymiseen.

KIRJALLISUUS

- AHLSTRÖM, SALME & METSO, LEENA & TUOVINEN, Eeva Liisa: Mikä lisää nuoren riskiä tupakoida, humaltua ja kokeilla marihuanaa? Yhteiskuntapolitiikka 67 (2002): 5, 423–429
- AKERS, RONALD: Criminological Theories. Introduction, Evaluation, and Application. Los Angeles: Roxbury, 2000
- GIORDANO, PEGGY & CERNKOVICH, STEPHEN & PUGH, M. D.: Friendships and Delinquency. American Journal of Sociology 91 (1986): 5, 1170–1202
- FARRINGTON, DAVID P.: Understanding and Preventing Bullying. In: Tonry, Michael (ed.): Crime and Justice. A Review of Research. Volume 17. Chicago: University of Chicago Press, 1993
- HOYT, DAN R. & RYAN, KIMBERLEY D. & CAUCE, ANA M.: Personal Victimization in a High-Risk Environment: Homeless and Runaway Adolescents. Journal of Research in Crime and Delinquency 36 (1999): 4, 371–392
- INCIARDI, JAMES A.: Careers in Crime. USA: Rand McNally College Publishing Company, 1975
- JOHNSON, BRUCE D. & GOLUG, ANDREW & DUNLAP, ELOISE: The Rise and Decline of of Hard Drugs, Drugs Markets, and Violence in Inner-City New York. In: Blumstein, Alfred & Wallman, Joel (eds.): The Crime Drop in America. USA: Cambridge University Press, 2000
- KIVIVUORI, JANNE: Varas varkaana. Tutkimus varkaan itseymmärryksen kulttuurisista ehdoista. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 114. Helsinki 1992
- KIVIVUORI, JANNE & KARVONEN, SAKARI & RIMPELÄ, MATTI: Nuorten rikoskäyttäytymisen yleisyys kyselyjen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 54. Helsinki 2001
- KIVIVUORI, JANNE & SAVOLAINEN, JUKKA: Helsingin nuoret rikosten uhreina ja tekijöinä. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 204. Helsinki 2003
- LA 160/2001 VP. Kansanedustajan lakialoite: Jouni Lehtimäki/kok. ym. Laki rikoslain 3 luvun 1 ja 2 § muuttamisesta. http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/la_160_2001.htm. 24.2.2004
- LAURITSEN, JANET L. & DAVIS QUINET, KENNA F.: Repeat Victimization Among Adolescents and Young Adults. Journal of Quantitative Criminology 11 (1995): 2, 143–166
- LEHTI, MARTTI & AROMAA, KAUKO: Naiskauppa, laitton siirtolaisuus ja Suomi. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 186. Helsinki 2002
- LIGHTFOOT, CYNTHIA: The Culture of Adolescent Risk-Taking. New York: Guilford Press, 1997
- MAYHEW, HENRY: London's Underworld. London: Bracken Books, 1983 [1862]
- MCMULLAN, JOHN L.: Criminal Organization in Sixteenth and Seventeenth Century London. Social Problems 29 (1982): 3, 311–323
- NAPLAVA, THOMAS & OBERWITTLER, DIETRICH: Methodeneffekte bei der Messung selbstberichteter Delinquenz von männlichen Jugendlichen. Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform 85 (2002): 6, 401–423
- SALMI, VENLA: Helsingiläisten kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten rikoskäyttäytymisen vertailua. Teoksessa: Kivivuori, Janne (toim.): Nuoret rikosten tekijöinä ja uhreina. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 188. Helsinki 2002
- SALMIVALLI, CHRISTINA: Koulukiusaaminen ryhmäilmiönä. Tampere: Gaudeamus, 1998
- SAMUEL, RAPHAEL: East End Underworld. Chapters in the Life of Arthur Harding. London: Routledge & Kegan Paul, 1981
- SÖRBRING, GUNNAR: Asylökande barn tvingas till brottslighet. Dagens Nyheter 29.10.2003
- WARR, MARK: Organization and Instigation in Delinquent Groups. Criminology 34 (1996): 1, 11–37
- WARR, MARK: Companions in Crime. The Social Aspects of Criminal Conduct. USA: Cambridge University Press, 2002.